

1.1. На яких етнографічних матеріалах написана книга, або джерельна база дослідження

Народна культура предметно й масово починає привертати увагу етнографів та збирачів-аматорів у середині XIX ст., що пов'язується з бурхливим розвитком української етнологічної науки⁶, хоча підґрунтя її формування було закладене ще в період Київської Русі — доби накопичення етнографічного матеріалу⁷.

Хоча зацікавлення тогочасних етнографів зводилося переважно до дослідження родинної (родильної/весільної/поховальної) обрядовості, світоглядних уявлень та вірувань, народної медицини тощо, в опублікованих джерелах і архівних записах, поміж іншого, знаходимо й унікальний першоджерельний матеріал, який прямо чи опосередковано стосується жіночої тілесності, фізіології та сексуальності. Саме завдяки йому сучасні етологи мають можливість реконструювати традиційні народні уявлення про жіночу тілесність і фізіологію.

Більшість опублікованих розвідок етнографів XIX — початку XX ст. я свідомо вирішила віднести не до історіографії, а до джерел, адже лєвова доля цих досліджень складається з польових етнографічних матеріалів.

Отже, *першою групою джерел, на основі яких написана книжка, стали опубліковані розвідки етнографів XIX — початку XX століття.*

Чи не найбільше докладної інформації щодо вірувань українців про жіночу тілесність, фізіологію та сексуальність знаходимо в етнографічних матеріалах, зібраних священиком Марком Грушевським⁸ та науково оброблених відомим вченим-етнологом Зеноном Кузелею⁹. У дослідженні під назвою «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини» знаходимо унікальній першоджерельний матеріал. Поміж іншого, натрапляємо на таке: народна термінологія на означення місячних, легенди, пов'язані з їх виникненням, інформація про заборони на статеве життя під час місячних, способи лікування порушення циклу тощо; матеріали про спільну ночівлю молоді на вечорницях; народні уявлення

Русалки. Т. Шевченко

про статеве життя та як саме утворюється й розвивається плід у лоні жінки; інформація про те, «чому не хочуть мати діти», та в які способи уникають вагітності, докладне описання методів боротьби з небажаною вагітністю; відомості про народні погляди на фізіологічні зміни у жінок похилого віку, пов'язані з цим вірування, повсякденні практики та багато-багато іншого¹⁰.

Без перебільшення, згадане дослідження є унікальним комплексним джерелом для реконструкції світоглядних вірувань, уявлень щодо повсякденних практик, пов'язаних із жіночим тілом.

Важливі відомості про народні погляди, вірування, перестороги, пов'язані з жіночою фізіологією та тілесністю, знаходимо у праці медика й антрополога Юліана Талька-Гринцевича «Народное акушерство в Южной Руси». Зокрема, серед ряду питань, пов'язаних із акушерством, значну увагу приділено народним поглядам на менструальний цикл, статеве життя, вагітність, пологи, контрацептивні й абортівні засоби тощо¹¹.

Окрему публікацію (що у вітчизняній етнографії траплялося не часто), присвячену особливостям жіночої фізіології, подав етнограф-аматор Іван Беньковський, який зібрав та систематизував народні погляди українців на жіночу «нечистоту». Особливу увагу дослідник приділив заборонам, які накладалися на жінку в період менструації¹².

Відомості про дошлюбне інтимне спілкування української молоді, традицію спільного снання, причини та наслідки такої традиції, насамперед для дівчат, знаходимо в етнографічних матеріалах, де йдеться про дозвілля української сільської молоді, організацію вечорниць та досвіток.

Зокрема, один із визначних етнографів свого часу М. Сумцов¹³ у публікації «Досветки и посиделки», аналізуючи та порівнюючи українські та російські вечорниці, звертав увагу на високоморальну поведінку молоді під час ночівлі на таких зібраннях, а прояви «разврату», які інколи мали місце, пов'язував із негативним впливом міста¹⁴.

Так само й етнограф В. Боржковський, спираючись на польовий етнографічний матеріал, зібраний на Поділлі, наводить інформацію

про високу моральність поведінки молоді як на вечорницях, так і під час спільного снання¹⁵.

Досить детальні відомості щодо організації вечорниць і традицій спільного снання молоді знаходимо у публікації Володимира Яструбова, де автор приділяє увагу покаранню «нечесної» дівчини та причинам, які змушували дівчат замовчувати насильство над собою¹⁶. Цінна ця розвідка й тим, що вона насичена етнографічним матеріалом, зібраним на Півдні України, передусім на Херсонщині. Дослідження було опубліковане в «Київській старовині» у скороченому варіанті — частину матеріалу про дошлюбні стосунки було вилучено. Щоправда, вона не втрачена, оскільки була перекладена французькою мовою й опублікована Федором Вовком у виданні сороміцького фольклору «Криптадія», редактором якого він був на той час¹⁷ («Криптадія: збірник документів для дослідження народних традицій» видавався за кордоном, у Німеччині та Франції з 1883 до 1911 року, де загалом вийшло друком дванадцять томів¹⁸). У зазначеному збірнику публікували сороміцький фольклор народів світу, в тому числі слов'янський, зокрема український, про що докладніше згадаємо нижче.

У публікаціях Василя Милорадовича¹⁹ та Олекси Ріпецького²⁰ вміщено загальну інформацію як про українські вечорниці, їх підготовку та проведення, так і способи, в які молодь готувалася до спільної ночівлі.

Окремий блок опублікованих джерел становить весільна обрядовість українців — чи не найрозробленіша тема в українській етнографії, тож праць із дослідження цієї царини духовної культури чимало. Виокремимо найбільші, найсистемніші та найзмістовніші, присвячені саме весільному обряду «комора» — перевірці нареченої на цноту.

Одним із перших змалював весільний обряд українців, у тому числі обряд «комори», французький інженер, фортифікатор і картограф Гійом Левассер де Боплан в «Описі України», вперше виданому в 1651 році. Згодом «Описи...» перевидавалися декілька разів, у тому числі й українською мовою²¹. Спершу дослідження було задумане як пояснення до «Української географічної карти», яка складалася з дванадцяти частин і автором якої був Боплан, але згодом цей опис став самостійною працею²².